

П'ятничка Т. В.,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Тернопільського національного економічного університету*

СУТНІСТЬ І ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕПЕРІШНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена системному аналізу реалізації об'єктивної теперішності в англomовному художньому дискурсі. На основі трьох різних теоретичних підходів досліджуються зміст та функціонально-семантичні характеристики теперішності.

Ключові слова: темпоральна система, категорія теперішності, теперішній час, об'єктивна теперішність.

Постановка проблеми. Особливий інтерес у темпоральній системі викликає теперішній час як центральний у процесі внутрішньої логічної організації думки, і такий, що може виражати широкий спектр функціонально-семантичних відтінків. Сутність теперішнього часу – це предмет довгих дискусій у філософії та мовознавстві, починаючи від античності і до наших днів.

У сучасній лінгвістиці більшість вчених, зокрема: В.М. Ярцева, А.К. Корсаков, Т.І. Дешерієва, Н.Л. Жабицька, Е.Я. Мороховська, М.Я. Блох, R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, H. Poutsma та інші дотримуються думки про те, що основою мовного теперішнього є реальний теперішній час об'єктивного світу. При цьому у свідомості того, хто говорить, теперішнє невіддільне від минулого і майбутнього, оскільки кожний теперішній момент його існування заповнений пам'яттю минулого, а в основі вчинків, які людина здійснює у теперішньому, лежить модель майбутнього [12, с. 50]. У філософському трактуванні теперішність – це те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо [14, с. 148], це відрізок часу, коли можна активно діяти, впливаючи на поточні події [9, с. 103].

Мета дослідження полягає у необхідності визначення змісту категорії теперішності, її функціонально-семантичних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подібно до суті будь-якого явища суть теперішності складається з її властивостей, що виявляються у функціонуванні мовних засобів, якими вона реалізується. Умовно виділяємо три основні підходи до визначення властивостей теперішності.

Перший з них базується на поєднанні двох аспектів, що доповнюють один одного, – широкого (епоха, століття) та вузького (все, що пов'язаний з моментом мовлення). У.І. Булл розрізняє два презенси: точковий (позначений точкою) і плинний. Останній у його трактуванні – це часовий інтервал між минулою і майбутньою подіями. Точковий презенс – це акт встановлення відношення, визначеного цим часовим інтервалом [18, с. 132]. Є.П. Надірова, називаючи широкий та вузький аспекти презенса неактуальним і актуальним теперішнім, вважає теперішньою актуальною ту дію, яка відбувається у момент мовлення, і наголошує, що, звичайно, період часу, необхідний для здійснення актуальної дії, виявляється значно ширшим від періоду мовлення [10, с. 99]. Б.В. Чернюх, розуміючи теперішній час, як вираження «сучасності» у широкому значенні слова, зводить два різновиди презенса – актуальний і неактуальний – до спільного знаменника. Він вважає, що основною функці-

єю теперішнього часу є вираження актуального презенса, тобто дії, що збігається з моментом мовлення. Неактуальний презенс позначає дію, яка, крім моменту мовлення, охоплює певні відрізки часу, що передують і слідує за ним [16, с. 47]. У трактуванні теперішнього часу тексту, зокрема його актуальності/неактуальності, доцільно керуватися підходом, започаткованим А. Белічем. Його суть полягає у виділенні «сфери синтаксичного індикатива», у якій вживання усіх часових форм пов'язане з моментом мовлення і сфери «синтаксичного релятива», в якій минуле цілком відособлене від реального теперішнього і зображується само по собі [17, с. 89]. Е. Бенвеніст розмежував часи, що вживаються у «плані мови» і «плані історії» [3, с. 149], а Х. Вайнріх протиставив часи «обговорюваного» і часи «переданого в оповіді» [21, с. 34]. Виходячи із суті цих підходів, у запропонованій роботі розглядається часова площина, створена творчою уявою автора, на тлі якої розгортаються події, і яка є теперішньою у сприйнятті персонажів. Вона виявляється у мовленнєвих ситуаціях, описаних у творі, або комунікативних актах персонажів.

У дослідженні актуального/неактуального теперішнього домінуючого значення набуває момент мовлення (ММ), що за визначенням А.П. Загнітко є умовним позначенням реального теперішнього, відносно якого всі події визначаються як такі, що належать до плану теперішнього/минулого чи майбутнього [8, с. 228]. Трактуючи розуміння теперішності, К.Г. Городенська акцентує увагу на тому, що з моментом мовлення пов'язуються не самі стани та дії, які мають місце в об'єктивній дійсності. З цим часовим орієнтиром їх співвідносить мовець, функція якого полягає у констатації об'єктивності дій та станів, реальних із погляду мовця. Зважаючи на це, у ситуації, яку представляє категорія часу в лінгвістичній онтології, особа мовця є обов'язковою, визначальною, бо саме для неї дії та стани об'єктивної дійсності, про які йдеться у комунікативному акті, є реальними [5, с. 41]. У прямому діалозі момент мовлення встановити не важко, але якщо діалог ведеться з залученням складних речень, то демаркація його ускладнюється [13, с. 14].

Аналізуючи семантику форм теперішнього часу в англomовних текстах, М.В. Перцов робить висновок, що у більшості випадків точка відліку збігається з часом початку мовленнєвого акту, тобто з моментом мовлення персонажа, але може відрізнитися від нього, наприклад, збігатися з часом факту, який позначений іншою дієслівною формою у головному реченні [11, с. 10]. Отже, у комунікативній ситуації художнього твору момент мовлення є точкою відліку часу для персонажів – учасників комунікації та читача – реципієнта ситуації, який за задумом автора уявно стає учасником подій. Як бачимо, у процесі демаркації категорії теперішнього часу і визначення моменту мовлення особливої ваги набуває поняття мовець. Категорія мовця, одночасно лінгвальна та екстралінгвальна, є визначальною для актуалізації темпоральної семантики. Таким чином, теперішньому часу, як граматичній категорії, властивий об'єк-

тивно-суб'єктивний характер. Його об'єктивність зумовлюється тим, що основою мовної теперішності є реальний теперішній час навколишнього світу, а суб'єктивність тим, що йому властива перцептивність, тобто певне усвідомлення людиною. Ставлячи об'єктивний фактор на перше місце, ми аж ніяк не надаємо йому переваги. Тобто об'єктивне і суб'єктивне у даному випадку є рівноправним цілим. Мовець, вживаючи ту чи іншу форму дієслова, не просто вказує чи називає об'єктивний час позначеної ним дії, він подає його відповідно до цілі розмови, пропонуючи іншим саме той ракурс, який мають сприйняти за його задумом. У художньому творі мовець – це персонаж, через сприйняття і висловлювання якого ми сприймаємо співвідношення описаних дій і станів із зображуваною дійсністю, що є для нього реальною. Спробуємо пояснити висловлену думку на прикладі.

He gave a warning snort just as a mounted figure rode out of gorge.

«Your guide comes», the driver informed Nate unnecessarily. «So I see». Hooking his thumbs in his belt, Nate eyed approaching rider [22, с. 27].

Замість форми comes, цілком можливо вжити форми is coming чи has come, адже із контексту зрозуміло, що з'явився провідник, якого чекали (has come) і він їде, наближається (is coming) до тих, хто його чекає в даний момент. Проте шофер, говорячи про цей факт, вибирає презентну форму Present Simple. Мовець демонстративно підкреслює свою непричетність і байдужість, що підсилюється прислівником unnecessarily, і усе це разом насторожує, змушує відчувати натяк на особливу, поки що скриту значимість появи даної людини для подальшого розвитку подій. Отже, вибір тієї чи іншої часової форми дієслова пов'язується не тільки з бажанням мовця вказати на час дії, про яку він говорить, але й висловити своє відношення до цієї дії, вплинути на адресата і змусити його сприйняти цю дію відповідно до свого задуму.

Цікавими у цьому плані є дослідження Р.О. Жалейко і Д. Шіффіна, які простежують взаємовплив тлумачень категорії часу в логіці й психології та кореляції з мовознавчими трактуваннями [7; 20]. У працях цих та інших вчених домінує думка, яка підтверджується численним фактичним матеріалом, про те, що у художньому тексті реалізація об'єктивної теперішності підпорядковується задуму автора, і саме з його точки зору відображається у мовленні персонажів, а через них суб'єктивно сприймається читачем. Можна з ймовірністю констатувати, що чим вища художня вартісність твору, тим глибше його проникнення в емоції і свідомість читача, тим ближче його злиття з персонажами і їх сприйняттям змальованих подій.

Цілком слушно зауважує О.В. Тарасова, що теперішньому в більшій мірі, ніж іншим часам, властиві специфічні риси та особливості, пов'язані з людською психікою чи емоційним відношенням людини до природи або інших людей, звідси – першорядне значення теперішнього, як центрального виду часу в процесі внутрішньої логічної організації думки [12, с. 49].

Основою іншого підходу до трактування теперішності є наголос на її протяжності. Ще Геракліт визначав теперішність, як тривалість із невизначеністю періоду [2, с. 32]. О. Есперсен вважає, що теоретично теперішній час – це точка, яка не має ніякої тривалості. Теперішній момент, «тепер» – це лише рухома границя між минулим і майбутнім, вона весь час рухається вправо по лінії часу. На практиці «тепер» означає відрізок часу із значною тривалістю, яка сильно змінюється в залежності

від обставин [6, с. 302]. На широту кількісного діапазону теперішності вказує і Я.Ф. Аскін: теперішнє завжди співвіднесене з якимось наявним станом, подією. І тривалість цієї події, стану визначає «розміри» теперішнього, причому в кожному конкретному ряді подій це визначення специфічне. Різна тривалість теперішнього є однією з характерних рис його специфіки [1, с. 85]. Думку про протяжність теперішнього поділяє також К.В. Філіна, виокремлюючи момент мовлення, як центр цього часового проміжку, якому теж властива тривалість. Дослідниця зазначає, що часові межі теперішності і моменту мовлення збігаються у виключно рідких випадках, тобто момент мовлення входить у теперішній час, складаючи якийсь його відрізок, і тільки частково збігається з ним [15, с. 7]. Тривалість теперішнього М.С. Веденькова називає «часовою квантитативністю», яка може бути зведена до нуля і розширена до безмежності [4, с. 40].

Ще один підхід до визначення властивостей теперішнього базується на думці про семантичну неоднорідність презентності, яка також простежується у лінгвістичній літературі. Мовознавець психологічного напрямку Г. Гійом, наприклад, вважає, що теперішність семантично не є однорідним цілим, а утворюється переважно із сполучення минулого і майбутнього. Така особливість розглядається ним, як обов'язкова складова розуміння теперішнього часу [19, с. 117]. Часовий спектр теперішнього включає в себе широкі можливості вираження функціонально-семантичних відтінків, починаючи від уявлення про мить (поштовх) і закінчуючи усвідомленням об'ємних часових періодів (у наш час, на сучасному етапі...) або взагалі про позачасовість [8, с. 232].

Висновки. Отже, властивості теперішності, що впливають на особливості її реалізації у мові літературної прози, визначаються: актуальністю/неактуальністю; темпоральною локалізацією дії/стану через відношення до моменту мовлення/іншої точки відліку часу; співвідношенням компонентів поліпредикативного комплексу; об'єктивно-суб'єктивним характером; різною протяжністю; семантичною неоднорідністю; кореляцією на часовій осі з минулим та майбутнім; емоційною насиченістю змісту.

Категоріальне значення теперішності визначається як сучасність – період, обмежений або необмежений будь-якими рамками, з ситуацією мовлення у своєму центрі, що захоплює сфери минулого і майбутнього, і який пов'язується або не пов'язується безпосередньо з моментом мовлення; функціонально презентні структури для учасників мовленнєвого акту є принципово особливими формами, які передають факти і події як такі, що мають безпосереднє відношення до учасників комунікації.

Література:

1. Аскін Я.Ф. Проблема времени (ее философское истолкование) / Я.Ф. Аскін. – М.: Мысль, 1966. – 200 с.
2. Ахундов М.Д. Концепции пространства и время. Истоки, эволюция, перспективы / М.Д. Ахундов. – М.: Наука, 1982. – 259 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист – М.: Прогресс, 1974. – 385 с.
4. Веденькова М.С. Презенс и момент речи / М.С. Веденькова // Некоторые вопросы романо-германской филологии. – Челябинск, 1969. – Вып. 4. – С. 33 – 49.
5. Городенська К.Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу / К.Г. Городенська // Мовознавство – 1997. – № 1. – С. 39–42.

6. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: Иностранная литература, 1958. – 404 с.
7. Жалейко Р.А. Перцептуальное время и его выражение в функционально-семантическом поле темпоральности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Р.А. Жалейко. – М.: Московский государственный лингвистический ун-т., 1980. – 22 с.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк: Донецький державний ун-т, 1996. – 437 с.
9. Моисеева Н.И. Временная среда и биологические ритмы / Н.И. Моисеева. – Л.: Наука, 1981. – 127 с.
10. Надирова Е.П. О высказываниях с семантикой расширенного настоящего времени в русском языке / Е.П. Надирова // Функционально-семантические аспекты грамматики. Лингвистические исследования. – М., 1987. – С. 99–111.
11. Перцов Н.В. К проблеме инварианта грамматического значения / Н.В. Перцов // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1998. – № 1. – С. 3–25.
12. Тарасова Е.В. Время и темпоральность / Е.В. Тарасова. – Харьков, 1992. – 136 с.
13. Тураева З.Я. Категория времени / З.Я.Тураева. – М.: Высшая школа, 1979. – 220 с.
14. Уорф Б.Л. О двух ошибочных воззрениях на речь, характеризующих систему естественной логики, о том, как слова и обычаи влияют на мышление / Б.Л. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1962. – № 2. – С. 310–334.
15. Филина К.В. Исследование презенса английского глагола: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / К.В. Филина. – М.: Московский государственный ун-т иностранных языков, 1975. – 21 с.
16. Чернюх Б.В. Категорія виду і часу в дієслівній системі латинської мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / Б.В. Чернюх. – Львів, 1992. – 199 с.
17. Белић А. О језичкој природи и језичком развоју / А. Белић. – Београд, 1967. – 127 п.
18. Bull W.E. Time, Tense and the Verb / W.E. Bull. – California: University of California Publications in Linguistics, 1960. – 387 p.
19. Guillaume G. De la double action separative du present dans representation fran cats du temps / G. Guillaume. – Paris, 1951. – 215 p.
20. Schiffrin D. Tense variation in narrative / D. Schiffrin // Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – № 57. – P. 45–62.
21. Weinrich H. Tempus / H. Weinrich. – Stuttgart: Mouton de Gruyter, 1977. – 3 Aufl. – 108 p.
22. Lott B. Jewel. – New York: Washington Square Press, 1992. – 358 p.

П'ятничка Т. В. Сущність і характеристики настоящего

Аннотация. Стаття посвящена системному аналізу реалізації об'єктивного настоящего в англоязычному художественному дискурсе. На основанні трьох різних теоретических підходів досліджуються сутність і функціонально-семантическіє характеристики настоящего.

Ключевые слова: темпоральная система, категория настоящего, настоящее время, объективное настоящее.

Pyatnychka T. Essence and characteristics of Presence

Summary. The article focuses on systematic analysis of objective presence realization in fiction discourse. In course of research conceptual grounding of temporality, essence and contents of presence as well as three main approaches to studying its semantic and functional characteristics are defined.

Key words: temporal system, present time, present tense, objective presence.